

Михайло Наєнко

ЩЕ ПРО “ЧОРНОГО ВОРОНА” І СІРЕ ВОРОННЯ...

Дж. Мейс свого часу казав, що українці перебувають на біблійній (старозавітній) стадії розвитку; таке чути було навіть образливо, бо де той біблійний Мойсей, де той гурт палестинців, яких він вів із єгипетського полону... Адже ми вже маємо не тільки світового значення дніпрогеси та чорнобилі, зрештою – не тільки свої надпотужні руслани над землею, а й навіть свого космонавта в піднебесі... Та виявляється, що технічні прогреси ніяк не в'яжуться з психологією ні народів, ні мас (див. [4]). Якщо, скажімо, регіональному племені достатньо для функціонування його в нашій (чи своїй?) Верховній Раді лише двох жестів свого підпасича, то мимоволі переконуєшся: Дж. Мейс мав рацію; надто: це навіть не біблійна, а ще добіблійна, первісна стадія розвитку; і не мас та народів, а звичайної робочої худоби; фахівці з волознавства відають, що на порі первісного приручення тих волів їм достатньо вписати в інстинкт лише дві команди: “цоб” (ліворуч) і “цабе” (праворуч)...

Щось подібне один північносусідський вярт у своєму шоу на телеканалі “Інтер” спробував 4 березня “розіграти” і стосовно літературної творчості; йому здалося, що команда “цоб” і “цабе” цілком достатньо, аби остаточно з'ясувати, чому ж таки проголосований відповідним Державним комітетом роман В. Шкляра “Чорний Ворон” в Указ Президента про відзначення Шевченківською премією не потрапив, і чи справді ініціатором такої метаморфози був сам автор роману? Зібрані для цієї передачі прихильники і ненависники роману накричали, відтак, повну студію, кожен залишився при своїх, сказати б, правих і лівих поглядах, а ведучий шоу так і не второпав: що ж воно ото відбулося? Йому й невтямки, що для обговорення подібних питань потрібні бодай спеціалісти з літературознавства. Ненависники, як з'ясувалося, не мали навіть зеленого уявлення в цій галузі (цілковитим невігласом серед них виявився навіть найкрикливіший чільник видавництва “Фоліо”), а прихильники хоч і наближалися до цієї науки, однак мислили або як “чисті” письменники-публіцисти (В. Яворівський), або як блискучі (хоч і трохи роздратовані) політики (І. Фаріон). Один із представників Шевченківського комітету (Д. Стус) швидше всього не встиг (за браком часу) розпросторити свою не дуже чітку позицію, а сам автор роману В. Шкляр, виголо-

сивши дуже пристойний спіч, зорієнтувався у всьому швидко й демонстративно покинув студію. Свідомо чи несвідомо, але зробив він це дуже правильно: якщо твір опубліковано, він письменникові (за принциповим законом літературознавства) вже не належить; тому бути ні підсудним, ні суддею, ні адвокатом свого твору йому (автору) не випадає. Шкода, що на тому шоу не був присутній той, хто підписав Указ про... невідзначення “Чорного Ворона” Шевченківською премією. Він, можливо, дізнався б, що “не царское это дело” таке невідзначення підписувати; його місія – підтвердити рішення Шевченківського комітету як компетентного органу, що складається зі спеціалістів; і – ніяк не реагувати на доноси та прохання чи побажання когось із відзначених. “Царское дело” – підписати Указ, а потім хай ведуть себе відзначені на свій розсуд: відмовляються, не відмовляються...

Я в чомусь схожий на Нікіту Моргунка із “Страны Муравии”: “Шестнадцать пережил попов // и четырёх царей”. За 50 років існування Шевченківської премії я був на всіх врученнях її – крім одного, коли 1962 року першими шевченківськими лауреатами стали П. Тичина (Вибрані твори. В 3-х т.) і О. Гончар (роман “Людина і зброя”). Запамяталося з тих вручень багато таких деталей, які не фіксувала навіть преса: неповторний інавгураційний виступ Ліни Костенко 1987 р. (шкода, якщо він не зберегся), дворічні переговори з головою Комітету Олесем Гончарем, аби вручення премії відбувалося в Київському університеті, і т. ін. До 40-річчя премії (2001) для збірника “Не вмирає душа наша...”, що присвячувався цій даті, я (як історик літератури) писав огляд усіх премійованих за сорокаріччя літературних творів (“Література Шевченкового кореня: вчора, сьогодні і завжди”). Отже, питання цієї нагороди в мене “на слуху”, і тому мені дивно було чути коментарі наприклад, (по радіо “Свобода” 8 березня, з елементами інтерв'ю Б. Олійника, І. Драча, М. Жулинського), що подібного випадку, аби рішення Шевченківського комітету відмінялося в указах і постановах верховників держави, досі не було. Було! І, на жаль, навіть з летальним наслідком. 1976 року компартійний лідер В. Щербіцький у своїй постанові “недобачив” відсутності прізвища одного з могутніх симфоністів ХХ століття, композитора Германа Жуковського.

Щербицькому тоді “допомогли” бути ультрапильним у виловлюванні “ворогів народу” всюдисущі кадебешники, які тримали композитора під ковпаком ще з часів минулої війни (чому – тут не місце з’ясовувати); але вони ж “допомогли” й композиторові піти передчасно на той світ. За день до оголошення постанови йому один із членів Шевченківського комітету вчистю повідомив: премія тобі присуджена! Коли ж уранці 9 березня 1976 року засоби масової інформації серед шевченківських лауреатів композитора не назвали, серцевий напад не забарився; через три дні Германа Жуковського не стало. І досі, до речі, не подолано факт замовчування цього імені в багатьох енциклопедіях та довідниках. Немає його, скажімо, в універсальному словнику-енциклопедії “УСЕ” (1999, Голова редакційної ради М. Попович), у двотомнику “Народжені Україною” (2002, Голова організаційного комітету Л. Кравчук) та ін. Хоч радянські енциклопедичні видання, позичивши в Сірка очей, про нього все ж таки не забували (див., зокрема, УРЕС, 1986, Т. 1).

Сьогодні від факту невиключення до Указу Президента автора роману “Чорний Ворон” летальних наслідків чекати годі: все відбувається ніби з ініціативи самого автора і все дуже прозоро задокументовано. Але чи справді прозоро? Авторка багатьох історичних романів Марієтта Шагінян якось сказала: історичні документи пишуться для того, аби заховати правду. А надто (скажу від себе), коли ті документи складаються в умовах добіблійного стану існування України, коли в керівництві нею постійно тримається курс на найгірші зразки з історії підколоніальної залежності України і повсякчас підтверджується думка відомого класика, що історія таки справді нікого й нічому не вчить. Для тих, у кого з пам’яттю “что-то сталося”, нагадаю кілька фактів.

Здалося 1847 року імперським опричникам, що “молодой художник” пише “самые дерзкие стихи против государя императора” [3, с. 166], і “государ император” власноруч написав вирок: автора цих “стихов” віддати в десятирічну солдатчину с “запрещением писать и рисовать”. Визначив 31 січня 1944 р. на засіданні політбюро партійний вождь Сталін, що Довженкова кіноповість “Україна в огні” пропагує “антиленінські помилки й націоналістичні перекручення”, і геніальний автор цієї кіноповісті вже через рік відзначив роковини... своєї смерті: “...Мене було порубано на шмаття і скривавлені частини моєї душі було розкидано на ганьбу й поталу на всіх зборищах” [2, с. 266].

Так само (в нашому випадку) здалося деяким самодіяльним критикам чи й воронню українофобів на чолі з Д. Табачником (24.02.2011 р. вони збиралися на спеціальний з цього приводу “собор”), що роман В. Шкляра сповнений “непристойної” лексики на зразок “жиди” й “москалі”, і це, судячи з усього, зіграло не останню роль у тому, аби в Указі Президента № 275/2011 місяця цьому романові серед відзначених Шевченківською премією не знайшлося. А Шевченківський комітет голосував же, нагадаю, “за!”. Це підтвердив і Шевченків вечір у Національній опері 9.03.2011 р., де, між іншим, було продемонстровано вищий пілотаж дипломатичності і сказано: свого рішення Комітет не змінював. Звучало на тому вечорі і чимало “хрестоматії” в душі покійних радянських часів (аж напрошувалися вирази І. Вишенського про “б...слів’я” і “римську к...ву” [1, с. 87, с. 200]), але була й новація: вперше за 50 років існування Шевченківської премії тисячна глядацька зала так і не почувла, хто ж із премійованих поіменно потрапив до відповідного президентського Указу? Добіблійний стан України, як видно, давав про себе знати й цього разу: Мойсей (загальновідомо!) і не збирався комусь пояснювати, чому буде водити своїх одноплемінників дикими пустелями аж протягом сорока років...

Цілковита новизна в літературі і мис-тецтві загалом, як правило, з наскоку не пізнається. Старші письменники, мабуть, пам’ятають, яка шура-бура була зчинилася, коли вийшла “Лебедина зграя” В. Земляка. Один із “доброжелателів”, який досі афішує свою найщирішу дружбу з Василем Сидоровичем, добіг тоді аж до кабінетів ЦК партії, щоб довести: “Лебедина зграя” – це цілковитий наклеп на радянську дійсність, а особливо – на “нашу жінку”. Зображена в романі Мальва Кожушна, – вигукував він, – це ж шлюха, а наша жінка – чиста, чиста...

Критика “Чорного Ворона” В. Шкляра нагадує ситуацію з “Лебединою зграєю” тим, що цей роман також новаторське явище в сучасній літературі.

150 літ тому європейське літературознавство прийшло до неспростовного висновку: якщо хочеш дізнатися про істинне обличчя тієї чи тієї літератури певного часу, глянь на її роман. Це – найуніверсальніша форма в літературі, а “романіст, – як казав В. М. Теккерей, – знає все”. Цю думку підтвердили своїми романами у ХІХ ст. В. Скотт (Англія), О. де Бальзак та Е. Золя (Франція), М. Гоголь, Л. Толстой і Ф. Достоевський (Росія), Ф. Шпільгаген (Німеччина), А. Шніцлер

(Австрія), М. Конопницька (Польща) та ін. В українській літературі, за свідченням І. Франка, роман (переважно із суспільного життя) теж утверджувався саме в цей період (“Хмари” І. Нечуя-Левицького, “Люборацькі” А. Свидницького, “Хіба ревуть воли...” Панаса Мирного, пізніші відомі твори самого І. Франка, В. Винниченка й ін.), але через специфічні історичні обставини лідерські позиції у вітчизняному літературному процесі новішого часу щонайменше кілька разів займала поезія: П. Тичини і неокласиків (20-ті роки ХХ ст.), шістдесятників 2-ї половини ХХ ст. (М. Вінграновський, В. Симоненко, Ліна Костенко, І. Драч, Б. Олійник та ін.). Поезія, за словами М. Костомарова, мовленими в річницю смерті Т. Шевченка, прокладає шлях іншим жанрам, а також – усій гуманітарній сфері. І ось нині на передній край вітчизняної літератури знову почав виходити роман. Першим після “Лебединої зграї” став “Чорний Ворон” (“Залишенець”). Головна біда численних уже рецензій на нього в тому, що йдеться в них переважно про “матеріал” твору, але нічого не говориться про його “зміст”. Звинувачення письменника в користуванні “матеріалом” лексики на зразок “жиди”, “кацапи” чи “москалі” слід відкинути раз і назавжди. Або змусити тих критиків принаймні перечитати деяких класиків: “московська грязь” чи “жидам на пашу” (Т. Шевченко); “...Виглядали жиди й жидівки, неначе вони повиростали десь із землі” (І. Нечуй-Левицький); “Вот ты и хахол, – обіззався до Матні москаль-пушкарь” (Панас Мирний) і т. ін. Не кажучи вже про Франкового “жида-онучкаря” з “Бориславського циклу” чи про вислів Каменяря, що коли він чує щось про соціал-демократію, то бачить насамперед жидівську пику, яка виглядає з рундучка... Якщо в усьому цьому “матеріалі” бачити якусь фобію, то можна залишитися без класики як такої.

Небагато додає до розуміння “Чорного Ворона” і педальований акцент на зверненні письменника до табуйованого в радянські часи опору радянській владі повстанських загонів за так званої громадянської війни. Усе це теж “матеріал” роману, важливий для розуміння суспільної історії та культури, але другорядний для літератури як мистецтва. Бо головне в ній – зміст, що пізнається виключно через його форму. Зміст “Чорного Ворона” В. Шкляра полягає, по-перше, у відродженому (на постмодерній основі) романтизмі прозаїка і у створенні ним монументальної постаті головного героя твору Чорного Ворона. Він

(як той Атлант – небо) тримає на собі великий огром художньо осмисленої української та світової історії; а її суть – у посяганні на свободу людської особистості і в спротиві цьому посяганню. Ця благородна тема дала світовій літературі такі могутні художні індивідуальності, як Ярема Галайда й Іван Гонта (“Гайдамаки” Т. Шевченка), Овід (однойменний роман Етель Ліліан Войнич), Орлюк (“Повість полум’яних літ” О. Довженка), Андрій Чумак (“Сад Гетсиманський” І. Багряного), Дата Туташхія (однойменний роман Ч. Аміреджибі) та ін. Справа не в кольорах прапорів та ідей, за які (чи на тлі яких) змагалися ці герої, а у відтворених літературою випробуваннях, які доводиться переживати людині, щоб стати *людиною вільною*. У цьому ряду персонажів героєві роману В. Шкляра ніяк не тісно. Деякі критики докоряють митцеві ще й за зображену жорстокість і густо пролиту в романі кров. Можна відповісти їм так: допекли за триста літ – от і жорстокість; а можна й словами О. Пушкіна: письменник – вільний у виборі художніх засобів, і судити його слід за тими законами, які він сам для себе обрав. Чи можна, наприклад, засуджувати Галайду, який “мов скажений, мертвих ріже, палить”; Варнака, який “Різав все, що паном звалось, без милосердя і зла”; Тараса Бульбу, який підняв руку на рідного сина, чи братів Половців, що у “Вершниках” Ю. Яновського вкорочували один одному віку, як на театральній сцені? Про нескорених Овода і Дату Туташхія, яким пахла воля і які виявляли святе месництво щодо всіх, хто чинить наругу над людиною, – годі й говорити...

Деякі вади чи недочепи в романі В. Шкляра аналізувати можна; вони стосуються переважно композиційних, суто художніх параметрів твору. Але це не знижує його вартості як роману справді знакового й етапного в сучасному літературному процесі України. Скільки вже втратила в минулому наша духовність тільки через те, що недооцінювалися й хибно (вulgarno, тенденційно) трактувалися “Хмари” І. Нечуя-Левицького, “Чотири шаблі” Ю. Яновського, “Слово за тобою, Сталіне” В. Винниченка, “Жовтий князь” В. Барки, “Собор” О. Гончара?! Щоб повернути їх у фундамент літератури, знадобилися десятиліття, а часом і століття. Невже цих уроків недостатньо, щоб подібне повторювати ще і з “Чорним Вороном”?

Для мене таке питання видається архіважливим. Хотілося б, аби воно було таким і для всього того вороння, яке ніяк не хоче прощатися з біблійним етапом розвитку України.

Література

1. Вишенський І. Твори / І. Вишенський. – К.: Дніпро, 1986. – 247 с.

2. Довженко О. Україна в огні: Кінопов., щод. / О. Довженко. – К.: Рад. письм., 1990. – 416 с.

3. Допит Шевченка // Збірник пам'яті Тараса Шевченка. 1814–1914. – К., 1915.

4. Лебон Густав. Психологія народів и масъ / Густав Лебон. – СПб, 1896.